

SZEMLE

LIBRI DIVERSI MAGNI ET PARVI. VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK A FŐSZÉKESEGYHÁZI KÖNYVTÁR ÁLLOMÁNYTÖRTÉNETÉHEZ ÉS ESZTERGOM VÁROS KÖZÉPKORI KÖNYVKULTÚRÁJÁHOZ. SZERK. KÖRMENDY KINGA ÉS MADAS EDIT. ESZTERGOMI FŐSZÉKESEGYHÁZI KÖNYVTÁR, ESZTERGOM 2021, 271 LAP, 12 SZÍNES KÉP

Az elmúlt évtizedekben lassan hozzászoktunk, hogy az emlékkönyvek – egy-egy tudós kolléga születésnapjára, kerek évfordulójára összeállított tanulmánykötetek – fontos publikációs formává váltak, és legfeljebb abban térnek el egymástól, hogy a szerkesztők célirányosan vagy „népfrontosan” képzelték el a kiadványt. Vagyis tematikusan válogatva és csoportosítva vagy a szerzők névsorában sorakoznak egymás után a tanulmányok. (Utóbbi intellektuálisan elég méltatlan megoldás.)

Esztergomban most más, szokatlan dolog történt. Körmendy Kingát, az esztergomi káptalan és az esztergomi középkori könyvgyűjtemények elmélyült kutatóját – tudományos pályájának ötvenedik évfordulójára – tisztelték meg egy kötettel, amelynek azonban *másik* középpontjában maga a város, a középkori Esztergom áll. A gondosan válogatott és összeszerkesztett könyv tanulmányainak felét természetesen Körmendy Kinga írta, másik felét pedig ugyanarról a témáról, vagyis a középkori könyvkultúra esztergomi, vagy csupán ma Esztergomban őrzött emlékeiről mások – kiváló kutatók, zömmel az Ünnepelet személyes barátai, valamennyien őszinte tisztelői – írták. Az összes cikk „másodközlésként” szerénykedik, de szerzője némelyiket jelentős mértékben átírta.

Körmendy Kinga tiszteletére tehát kiadták esztergomi tanulmányainak gyűjteményét, kiegészítve a tárgyat árnyaltabbá, gazdagabbá tevő más cikkekkel. Hadd hangsúlyozzam, hogy az Ünnepelet végtelen szerénységére fölöttébb jellemző az *homage*-nak ez a módozata. Az előszót, a kedves hangú ajánlást – uti decet – maga az esztergomi érsek, Erdő Péter bíboros úr jegyezte. Ezt követi a *Bevezetés*, a szerző személyes hangú összefoglalása az esztergomi könyv- és könyvtári kultúra fél évszázados, a török uralommal kezdődő és a 20. század nyolc-

vanus éveikig tartó történetének. Ehhez kapcsolódik Körmendy Kinga munkássága is.

Tudni illő, hogy Körmendy Kinga aktív tudományos pályája nem Esztergomban, hanem Budapesten, az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában bontakozott ki, ott kapta első feladatául a jeles egyháztörténész, Knauz Nándor (1831–1898) hagyatékából származó kódextöredékek feldolgozását – mondhatni, egyenes út vezetett innen a középkori Esztergomhoz.

A könyv maga hat nagy fejezetre oszlik. Ezek egyenként tematikusan állnak össze és ugyanakkor időrendben sorolódnak egymás után. Az esztergomi középkori könyvanyag hányatott sorsa csak ezt a fajta megközelítést teszi, tette lehetővé. Az esettanulmányok esztergomi könyvekről szólnak, de nincs, nem választható ki olyan szempont, amelyből tekintve egységes könyvtártörténetet lehetne kerekíteni. Ne feledjük azonban – sőt, erősen hangsúlyozzuk –, hogy a nagy téma Magyarország legfontosabb, első számú egyház központjának a könyvkultúrája. Még hozzá a legkorábbi időktől egészen a 20. századig.

Az első fejezet – *A középkori Esztergom (1000–1543)* – egyetlen művet foglal magában, jelesül Détsy Mihály (1922–2007) nevezetes forrásközlését: *A hódoltság előtti Esztergom egy vallomás tükrében*. Híres tanulmány, mindenkinek ismernie kell, aki a középkori Esztergommal foglalkozik. 1983-ban jelent meg az *Esztergom Évlapjaiban*; remek forrásközlés, amelyben a bevezető tanulmány tartalmazza a magyarázatokat, interpretálja a komplikált szituációt. Détsy Mihály alapvető írásos forrásokat talált és dolgozott fel, elsősorban Kelet-Magyarország kora újkori művészetének történetét írva újra, de ez az általa itt közzétett esztergomi szöveg is halhatatlanul fontos: szinte topográfiaszerű felsorolása

a város legfontosabb egyházi épületeinek, felvillanása egy-egy történetnek a város mindennapjaiból az ezeröttszázharminc években. Publikálásának első helye sajnos biztosította, hogy szinte titkos kiadvány legyen belőle. Jelentősége azonban már negyven évvel ezelőtt is túlmutatott a helytörténeti körön; a középkori Esztergom országos ügy. Kitűnő választás volt, hogy ezt a régi tanulmányt most bemelték ide. Sokan lesznek, akik most találkoznak vele először.

A második fejezet – a *Középkori székesegyházi könyv- és könyvtári kultúra* – négy írásművet tartalmaz. Körmeny Kinga összefoglalója a legteljesebb tanulmány a ránk maradt középkori esztergomi könyvgyűjteményekről. „Madárlátta” helyen kapott ez is először publicitást, a *Strigonium Antiquum* 5. kötetében, 2005-ben. *Könyvgyűjtemények az esztergomi várban 1543 előtt. Fennmaradt kötetek* – így szól a tanulmány címe, amely teljességre törekvő összegzése mindannak, ami hitelesen a középkori Esztergomhoz köthető. A Főszékesegyház Könyvtár jelenlegi állománya ugyanis 1543 és 1820 között gyűlt össze Nagyszombatban és részben Pozsonyban, és az Esztergom török megszállása előtti időszakból nagyon kevés könyv maradt meg, az is szanaszét szóródva. A török érkezésének hírére – ami egyébként Buda megszállása (1541) után nem okozhatott túl nagy meglepetést – idejében elmenekítették a kincstárat és a levéltárat Pozsonyba, az intézmények könyvgyűjteményei azonban „bent ragadtak”. A káptalan tagjai a személyes könyveiket vitték magukkal; ilyen volt az a nyomtatott *Missale Zagrabiense* (1511) is, amely Csézi Balázs tulajdonában volt 1543-ban. A várban maradt könyvek valahogyan Budára kerültek a török időkben, majd a maradék onnan, a főváros visszafoglalása után, 1686-ban Bécsbe jutott. Körmeny Kinga hihetetlen szorgalommal és konok, szigorú következetességgel „válogatta át” újra a könyveket és rostálta meg a szakirodalom adatait. A statisztika, amit közöl, lehangoló: 8–9%-a lehet meg a hajdani anyagnak, s ezt is másfél század kutatómunkájával sikerült azonosítani.

Annyi kiegészítést tehetnék hozzá az adatokhoz, hogy ama könyvjegyzék, amelyet Fraknoi közölt mint Ippolito d’Este könyveinek listáját, nem a gyermekérsek könyvtárát lajstromozta, hanem a Sebastiano da Lugo, Ippolito praeceptor halála (1491) után felvett, annak összes ingóságát felsoroló leltár része volt. Hogy ezekből a kötetekből – zömmel nyomtatványokból, részben kötetlen könyvekből – mennyi maradt Esztergomban, a jövő kutató fogja kideríteni. Ha az ezen a listán szereplő Tribacco-kötet valóban azonos a Bécsből – a velencei egyezményrel – Budapestre került Tribacco-kódexszel (benne Vitéz János címeré-

vel), akkor az is kérdés, hogy vajon az Esztergomba érseknek érkező két olasz főúr, főpap (Giovanni d’Aragona és Ippolito d’Este), valamint kíséretük hogyan „gazdálkodott” az Esztergomban talált könyvekkel? Egy Tribacco-kötet egyébként érkezhett az olaszokkal is Ferrarából, tekintve, hogy a humanista a d’Este udvarhoz is erősen kötődött. A listán a Tribacco-köteten kívül egy Galeotto-kötet is szerepel egyébként, amelyről semmi közelebbit nem tudunk. Ez is azt érzékelteti, mennyire sokszálú, milyen nehezen bogozható a késő középkori Esztergom könyvkultúrájának története.

Körmeny Kinga példaszerű, alapvető összefoglalása után három esettanulmány következik. Madas Edit a Bécsben, a Schottenstiftben őrzött esztergomi iskoláskönyvről (Cod. Lat. 305.) értekezik; a kódexet ő találta és közölte 1986-ban, illetve magyar glosszáit – nyelvemlék! – már 1981-ben publikálta. Németh András az OSZK Cod. Lat. 410. jelzetű kolligátumát – szintén egy esztergomi iskoláskönyv – két alkalommal is elemezte. Egyszer röviden áttekintette a kolligátum összetételét; a mű az esztergomi iskola tankönyveként és lelkipásztori segédkönyvként volt használatos. Másodszor a kötetben található verses tízparancsolat szövegével foglalkozott. Ez is lelkipásztori segédlet volt, és memorizálása az anyanyelvű prédikálásra készítette fel a klerikus tanulókat. Ebben a szövegben is vannak magyar nyelvű glosszák, ezeket már Jakubich Emil közzétette 1927-ben. A kódex akkor még Bécsben volt, csak a velencei egyezményrel később került Budapestre.

A harmadik fejezet – *Egyetemjárás és könyvhasználat az esztergomi székeskáptalanban 1543 előtt* – mindkét tanulmányát Körmeny Kinga írta. A kiindulópont egy-egy kódex. Enyedi Szász György szászsebesi plébános és gyulafehérvári kanonok és Lippai Mihály esztergomi kanonok pályája – valamint a tanulmány kiindulópontjául szolgáló kézirat – a két klerikus padovai tanulmányában kapcsolódik össze, amint ezt a dolgozat óriási erudícióval bizonyítja. Bemutatja a 15. század közepén, a bécsi egyetemi tanulmányokat követően Padovában doktorátust szerző egyházi közéleti iskolázásának menetét. A második tanulmány – *A studia humanitatis magyarországi állomásai a bécsi egyetemig* – a humanizmus korába, a humanisták világába visz. Ennek is kódex az alapja, egy ókori levélgyűjtemény (hellénisztikus görög levelek latin fordításai), amely valószínűleg Vitéz János köréből került az esztergomi káptalan könyvei közé, majd onnét Bécsbe, a Diozösanarchivba, ahol a mai napig őrzik. Tanulságos, hogyan jelenik meg előttünk e kevésbé ismert kódexen keresztül az esztergomi káptalanban a Vitéz János érseksége alatt meghonosodott humanista

műveltség, amely majd csak a 15. század végével, illetve a 16. század elejével, Bakócz érseksége idején válik meghatározóvá.

A negyedik fejezet – *Könyvek, könyvgyűjtemények, könyvtulajdonosok a középkori székesegyházi káptalanban és a királyi városban 1543. augusztus 10-ig* – visszanyúlva eggyel előbbre, a második fejezetet folytatja. Az első tanulmány önmagában gyönyörű *hommage*, „hatkezes” tanulmány 1997-ből, amelynek szerzői közül ketten már nincsenek közöttünk: Szendrei Janka (1938–2019) is, Holl Béla (1922–1997) is a hazai középkori könyvkultúra legendás kutatói voltak. Ők csatlakoztak 1996/1997-ben Körmeny Kingához, hogy enciklopédikus módon feldolgozzák az Akadémiai Könyvtár egyik, a nagy történész és komoly műgyűjtő, Váczy Péter (1904–1994) hagyatékából bekerült 14. századi Graduále-töredékét. A kodikológiai elemzés – Körmeny Kinga munkája – egyértelműen bizonyította, hogy a kódex, amelyből ez a két folio megmaradt, az esztergomi középkori könyvkultúra képviselője volt. Nem mellesleg Szent Imre tisztelőnek Anjou-kori emléke. Az esztergomi érsekek és kanonokok tulajdonából, valamint a középkori városból fennmaradt kötetek szisztematikus áttekintését tartalmazza a fejezet második tanulmánya (*Kódexek, könyvek Esztergomban 1543 előtt. Fennmaradt kötetek*). A szerző ezt is átdolgozta, bővítette az eredeti megjelenéshez (2001) képest.

Az ötödik fejezet címe: *Kódexek, kéziratok, könyvek Nagyszombatban, a Székesegyházi (káptalani) Könyvtárban*. Körmeny Kinga alapos ismertetést nyújt az esztergomi könyvtár nagyszombati történetéről. Ez voltaképp a mai könyvtár jogelődjének, vagyis már magának a mai könyvtárnak a története: hogyan állt, gyűlt össze a mai Főszékesegyházi Könyvtár.

Három esettanulmány mutatja be a konkrét problémákat. Az első a híres Bakócz-graduále keletkezésének, könyvtárba jutásának története (*Énekeltek-e a Bakócz-graduáléból?*). A kétkötetes, monumentális karkönyv, a Bakócz-graduále azok közé a kódexek közé tartozik, amelyekről látszólag mindent lehet tudni; notációjának tudományos kiadása is megjelent, befejezetlen miniatúradíszítése viszonylag jól datálható a Jagelló-kori, zömmel Budán kiadott címereslevelek segítségével is, és szerintem nem fér kétség ahhoz sem, hogy a kódexpár az esztergomi Szent Adalbert-székesegyház számára készült. Provenienciája azonban problematikus. Oláh Miklós adományozta a káptalannak, de hogy hol és miként jutott hozzá, csak találgatjuk. Legnagyobb valószínűséggel Zágábban. Körmeny Kinga kézenfekvő hipotézist fogalmazott meg ama probléma megoldására, hogy ki volt a megrendelője a hatalmas kettőskötetnek és a befejezetlenül maradt miniatú-

radíszítésnek: maga Bakócz Tamás. Erdődy Simon használatára számhatta, akinek nyilván komoly egyházi pályát képzelt el. Mivel Simont 1518-ban zágrábi püspökké tették, nem volt értelme a Graduálét számára befejezni. A kétkötetes kódex eredeti – használati – kötése készítésének lokalizálása egyelőre „lebeg”, a bélyegzőkhöz pontos analógia nincs.

A második, igen rövid közlemény Szelestei Nagy László – évtizedeken át az egyházi könyvtárak „felügyelője” – munkája, aki a könyvtár egy 16. századi nyomtatványának kézírásos bejegyzései között Balassi Bálint néhány verssorát ismerte fel. A kötet Heinrich Bullinger (1504–1575) svájci reformátor egyik munkája (1558), és katolikus possessorai miatt is érdekes.

A harmadik esettanulmányt Sarbak Gábor és Zsoldos Endre írta. Már a címe lenyűgöző: *Solonus és Iohannes Bedellus Esztergomban*. Szerintem nincs, aki korábban hallotta volna e neveket. A tárgy egy mindössze 33 papírlevélnyi kézirat (jelzete: Ms. I. 186), egy csillagászati traktátus, amelynek szerzője kicsit fantomszerű, mert a 15. században senkivel sem azonosítható. Maga az esztergomi kézirat csonka, de a műnek szinte nincs olyan példánya, amely teljesen volna mondható: Esztergomon kívül Bern, Edinburgh, Lipcse, München és a bécsi ÖNB őrzi a csillagászati munka verzióit, valamint a vatikáni könyvtár, amelynek példánya a legteljesebb. A mintegy harminccsalas tanulmány hihetetlen akribiával rakja rendbe, rekonstruálja a nagyjából széthullott eredeti traktátus szerkezetét, próbálja meghatározni, hol és mikor készült az esztergomi kódex (Erfurt környékén 1500 körül írták le), és megoldani az esztergomi vonatkozásait – mert vannak – a kéziratnak. A tanulmány mestermű, még azt is elfeledtetni az olvasóval, hogy a tárgya parciális, ráadásul speciális történeti csillagászati ismeretek nélkül teljesen érthetetlen munka. Kétségtelenül betekintést ad azonban abba a késő középkori világba, amelyben a bolygók mozgásának, a csillagok együttállásának olykor meghatározó jelentőséget tulajdonítottak, valamint abba a gyakorlatba is, amellyel az ilyen típusú kéziratokat használat közben, a használat helyén aktualizálták.

A következő nagy, az utolsó fejezet – *Kódexek az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban 1876–1945-ig* – historiográfiai színezetű. Lauf Judit imponáló felkészültséggel megírt tanulmányával kezdődik: a későn – csak Dankó József pozsonyi prépost hagyatékából a 19. század végén – Esztergomba került huszita antifonále (Ms. I. 313) vizsgálatával. Ebben a kódexben található „az egyetlen, Husz János tisztelőre írott, majdnem teljes latin nyelvű zsolozsma”. Huszt hívei szentként tisztelték még halála után száz évvel is. A kódexet a szerző az – azóta megje-

lent – esztergomi kódexkatalógus számára dolgozta fel, díszítését, írását, datálását, notációját, tartalmát egyaránt részletesen vizsgálva. Lauf Judit itt adta közre azt az Urunk színeváltozásának ünnepéhez írt zsolozsmaszöveget is, amelyet a másoló hasonlóan fontosnak szánt, mint a Husz-zsolozsmát. Az utolsó előtti szöveg Zákonyi Mihály, a Bibliotheca híres könyvtárosának 1929. évi „munkajelentése”. Zákonyi rendezte először a zilált gyűjteményt, s az ő leírásait vette alapul Berkovits Ilona, amikor az illuminált kéziratokat és régi nyomtatványokat feldolgozta a Genthon István szerkesztette esztergomi topográfia-kötet számára (1947). Ez az a kiadvány, amely mind ez ideig helyettesítette a kódexkatalógust. A kötet záró közleménye a Főszékesegyházi Könyvtár korán elhunyt igazgatója, Kovách Zoltán (†1981) forráspublikációja, III. János niederaltaichi apát levele 1491-ből, amely egy kézirat Passau Agendában (MS. III. 202) maradt fenn.

Az itt sokszor hivatkozott esztergomi kódexkatalógus közben – nagyjából párhuzamosan Körmeny Kinga könyvével – megjelent (*Körmeny Kinga – Lauf Judit – Madas Edit – Sarbak Gábor: Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, az Érseki Simor Könyvtár és a Városi Könyvtár kódexei. Szerk. Madas Edit. Esztergom–Budapest 2021*). A *Libri diversi magni et parvi* e nagy katalógus összeállításának, a több évtizednyi kutatómunkának idézi fel háttér munkálatait, kvázi a kulisszatitkait. A tanulmányok – mint bevezetőleg említettük – korábban már megjelentek, de szétszórva nem adták ki, nem tudnák kiadni azt az összképet, amelyben egyrészt kirajzolódik Esztergom, az érsekség és a káptalan több évszázados, a folytonosságot csak ritkán felmutató könyvkultúrájának szaggatott története, másrészt az a tudományos módszer, amellyel ez a sok összetevőjű, történetileg nem koherens kép egyáltalán felvázolható. Körmeny Kinga személye, munkássága fogja össze az egészet, és neki lehetünk hálásak, hogy mi is vi-

lágosabban látjuk ezt a bonyolult, nagyon nehezen bogozható históriát, amelynek egyes szakaszaival, szereplőivel, itemjeivel külön-külön gyakran találkozunk.

A könyv végén 12 színes kép található, ami bizony nem valami sok. A kötet ugyan nem művészettörténeti munka – ilyen jellegű tanulmányt nem is tartalmaz –, mégis szerencsésebb lett volna, ha ennél több illusztráció került volna bele. De örülünk annak, ami van; szerencsés látni kinyitott állapotában, összetartozó lappárral az Énekek Éneke-kommentárt, a verses Tízparancsolat eredetileg „megjegyzett” képét és mellette a számunkra megvilágosító átiratot, a *Psalterium Strigoniense* kevésbé ismert lapját (a képaláírásban szerepeltetve a töredék ismeretebb nevét: Budai Psalterium), a Soloneus-kötet és a Jordánszky-kódex egy-egy lappárját. A kötet végéről azonban legjobban egy személy- és helynévmutató hiányzik. Bizonyára az idő szorította meg a szerkesztőket.

A könyv külső megjelenése, tipográfiája gondos, szép munka. A sötét grafitszürke – halványszürke és vörös betűkkel címfeliratozott – keménytáblás borító alatt átsejelő kézirat szöveg a rozsdavörös előzéklapon is ott dereng; a lapok metszése hófehér, az oromszegő piros. A vörös szín a címlapon és végig a kötetben is jelen van, állandóan visszatér, finom liturgikus flinget kölcsönözve a könyvnek. Illik is a tárgyhoz. A jegyzetek a lap alján olvashatók, a bennük rövidítve idézett művek feloldott bibliográfiája ott áll minden dolgozat végén. Hátralé a kötetben szerepel a tanulmányok eredeti megjelenési helye. A gondosan válogatott, jól szerkesztett, szép munka az esztergomi középkori kutatásoknak nemcsak megkerülhetetlen hivatkozási pontja lesz, hanem – kiváltképp metodikai szempontból – követendő, megbízható alapja is.

Mikó Árpád

ELKH BTK Művészettörténeti Intézet,
Magyarország – miko.arpad@abtk.hu

Open Access. A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. A jelen cikkben szereplő képek felhasználása és terjesztése nem megengedett. (SID_1)